

ТИПОЛОГІЯ БРАСЛЕТІВ З САРМАТСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Класифікація різних форм прикрас пов'язана з певними труднощами, насамперед з необхідністю визначення чітких принципів розподілу матеріалів на групи та категорії.

Рішення цієї задачі полягає у виокремленні певних груп за сукупністю ознак, які вказують на подібність одного ряду об'єктів та їх відмінність від інших.

Кожний тип прикрас доречно розглядати в розвитку, взаємозв'язку з іншими явищами і, одночасно, виокремити його серед інших явищ через певні індивідуальні риси та їх особливу своєрідну комбінацію. Цей принцип передбачає наявність всередині кожного типу інвентарю, що існував протягом тривалого часу, низки варіантів з різними хронологічними різновидами, які еволюціонували не ізольовано, а в тісному взаємозв'язку з матеріалами різних типів. На розвиток окремих форм прикрас впливали не лише зміни моди, а й загальні особливості розвитку культури та економіки Північного Причорномор'я, поєднання елементів традиційної для сарматів художньої традиції з торговою експансією античних центрів, зміни в етногеографії.

Типологію матеріалів можна складати за такими ознаками:

- 1) індивідуальні, що є характерними для конкретної речі;
- 2) спільні для невеликої кількості подібних речей;
- 3) спільні для великої кількості речей;
- 4) спільні для певної епохи або території.

Слід зазначити, що головним є не апріорне виділення для всього масиву ознак, однакових для різнорідного матеріалу, а спроба розкрити реальний розвиток речей у часі. Формальна, "механічна" класифікація може перекрутити реальний зв'язок або його відсутність між різними категоріями речей.

Наявність в деяких варіантах неоднорідних або поодиноких речей зумовлена обмеженою кількістю матеріалів, відомих на сьогодні. Не виключено, що в результаті нових археологічних досліджень вони доповнюватимуться, і в рамках вже виділеної схеми визначатимуться нові підгрупи.

Крім того, варто наголосити, що стародавні майстри-ювеліри не використовували відомі сучасним майстрам засоби

масового виробництва і виготовляли свою продукцію вручну, що робить кожну річ унікальною та особливою. Тому ігнорування об'єктивних принципів класифікації та акцент на механічному виділенні окремих форм може привести до створення такої типологічної схеми, в якій найнижча класифікаційна ланка міститиме тільки один виріб, а кількість таких ланок, зрештою, дорівнюватиме кількості самих виробів. Такі занадто детальні типологічні схеми, переобтяжені варіантами, що не несуть ніякого змістового навантаження, не тільки ускладнюють роботу як таку, а й роблять безглуздою саму класифікацію, мета якої полягає якраз в узагальненні та систематизації масових знахідок.

Типологічний розподіл не передбачає розподілу на групи за матеріалом, з якого було виготовлено браслет, адже однотипні за формою вироби могли бути виготовлені з різного матеріалу, в залежності від рівня заможності власника.

Браслети – один з найбільш численних *класів* сарматських прикрас. Всередині цього класу головною морфологічною та технологічною ознакою є розріз корпусу браслета. За цією ознакою всі вироби поділені на три *групи*: *дротяні*, *пластинчасті* та вироби *інших форм*. Останні часто поєднують технологічні принципи попередніх груп. Найчисленнішою є перша група – дротяні браслети. Вироби другої групи (пластинчасті) – поодинокі. Більш численна третя група, куди входять здебільшого коштовні браслети складних форм зі складним та пишним декором з поховань вищої еліти. Всередині груп, по можливості, матеріал поділявся на *підгрупи*, далі – на *відділи* за конструкцією корпусу, на *типи* та *підтипи* за способом *оформлення* кінців, всередині останніх – на *варіанти* за *формою оформлення*.

Група I. Дротяні браслети. Головна ознака – корпус виготовлений з дроту різного діаметра в розрізі (найчастіше круглого, поодинокі зразки овальні або грановані в розрізі).

Підгрупа А (багатовиткові). Знайдені в п'яти похованнях. Дротяний корпус закручений в півтора та більше обертів (Орловець – чотири, Ногайчинський курган – три з половиною (рис. 1), Солонці – шість).

Більшість браслетів золоті, два – з бронзи і чотири – з срібла. Середні розміри: діаметр браслетів – 7 см, діаметр оберту – 6,5 см, перетин – 0,3 см.

Браслети цієї підгрупи носили на руках і ногах: у двох похованнях знайдено наручні браслети, в одному – наножені, ще в одному – ті й інші.

Підгрупа Б (одновиткові).

Відділ 1. Суцільні. Відомий один екземпляр (Скадовськ). Корпус кільцевий, виготовлений з залізного круглого в перетині дроту. Діаметр – 7 см.

Відділ 2. З розімкнутими кінцями. Дротяний корпус розімкнутий. За оформленням кінців виробу цього відділу поділяються на два типи.

Тип 1. З неоформленими кінцями. За формою кінців виділені такі варіанти:

а) з *потовщеними кінцями*. Майже всі мають круглий в перетині корпус, два – шестигранний (Михайлівка; рис. 2) і один – восьмигранний (Цвітна; рис. 3).

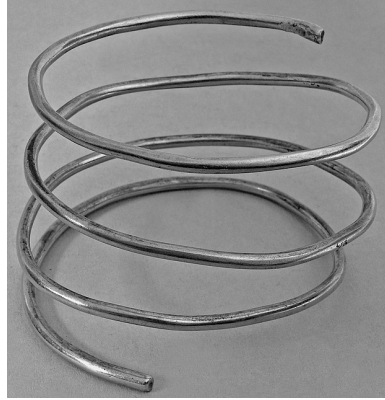

Рис. 1. Багатовитковий браслет з Ногайчинського кургану.

Рис. 2. Браслет з потовщеними кінцями з жіночого поховання біля с. Михайлівка Одеської області.

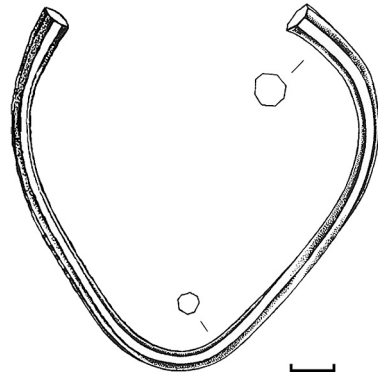

Рис. 3. Браслет з потовщеними кінцями з комплексу біля с. Цвітна Кіровоградської області.

Кінці розімкнені і потовщені, плоскі з торця. Кінці браслетів з Порогів та Весняного зімкнені (рис. 4), на іншому виробі (Акермень ІІ, к. 6) – трохи заходять один за одного (можливо деформація корпусу). Браслети цього варіанта, як правило,

носили на руках. У чоловічих похованнях знайдено по одному браслету цього типу, в жіночому (Михайлівка) – два. Середні розміри: діаметр – $8 \times 7,5$ см, перетин посередині – 0,5 см, на кінцях – 1,5 см.

б) з тупими кінцями (рис. 5). Всі бронзові, з круглого в перетині дроту. Три браслети мали незімкнені кінці, один (Архангельська Слобода) – такі, що заходять один за одного. У похованнях знайдені по одному екземпляру. Носили їх на руках. Середні розміри: діаметр – 6,2 см, перетин – 0,35 см.

в) з зав'язаними кінцями (рис. 5). Бронзові, з круглого в перетині дроту. Кінці далеко заходять один за одного та зав'язані навколо корпусу. У похованнях знайдені по одному. Середні розміри: діаметр – 6 см, діаметр дроту – 0,3 см.

Рис. 4. Браслет з потовщеними кінцями з чоловічого поховання біля с. Пороги, Вінницької області.

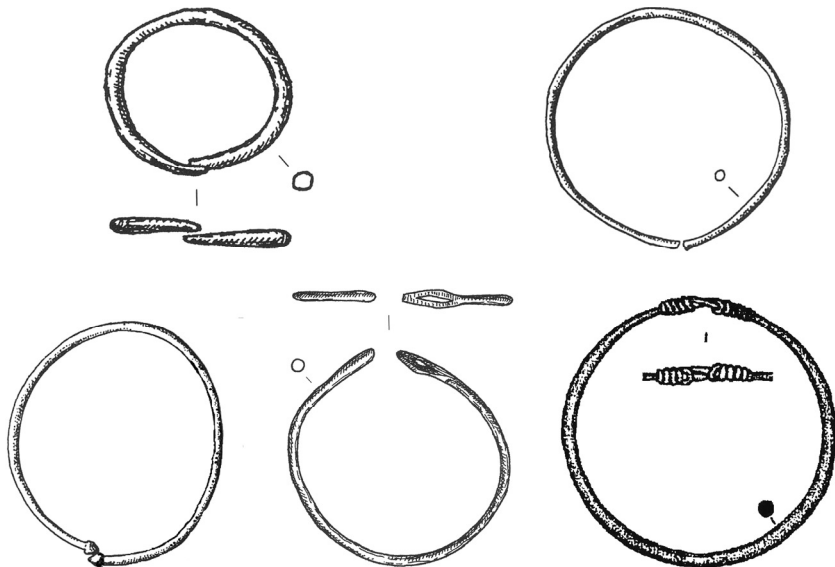

Рис. 5.

г) з загостреними кінцями (рис. 5). Дві одиниці. Обидва бронзові, з круглого в перетині дроту. Кінці не зімкнені. Знайдені в похованнях по одному, носилися на руках. Середні розміри: 7,5×8,8 см (рис. 4; 6–7).

Тип 2. З оформленими кінцями. За принципом декору поділений на два підтипи.

Підтип 2.1. Кінці браслетів цього підтипу оформлені геометрично в таких варіантах:

а) розклепані (рис. 5). У виробів цього варіанта один кінець пригострений, другий розклепаний. На одному браслеті (Акермень II, к.18) він має форму ромба з довгастим отвором посередині, на іншому (Бабине) – плаский кінець прикрашений врізним “ялинковим” орнаментом. Середні розміри: діаметр – 5,5 см.

б) конусами (рис. 5). Три браслети з круглого в перетині бронзового дроту, один (Акермень II, к.5, п.2) – з чотиригранного. Кінці не зімкнені і мають конусоподібні закінчення. В похованнях знайдені по одному. Середні розміри: діаметр – 5,5 см, діаметр перетину дроту – 0,4 см.

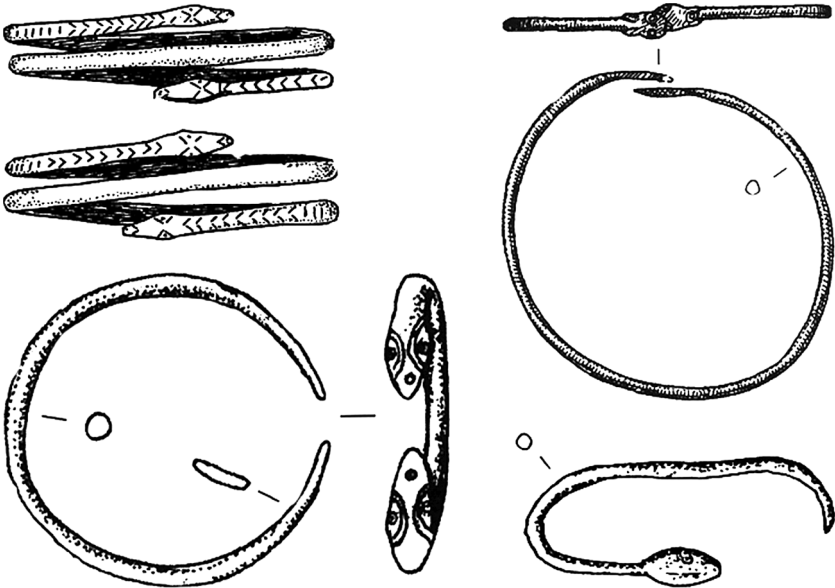

Рис. 6. Браслети із зооморфними кінцями.

Отже, майже кожен браслет цього підтипу мав свої специфічні особливості в оформленні кінців. Носили ці вироби, як правило, на обох руках.

Підтип 2.2. З зооморфними кінцями (рис. 6). Оформлені у вигляді голівок тварин в таких варіантах:

а) *змії*. Майже всі браслети виготовлені з бронзи, лише один з срібла (Чапаївка). Дріт круглий в перетині. У похованнях були знайдені по одному. Кінці не зімкнені, плоскі, з схематичним зображенням зміїної голівки. У браслетів з Калантаїва та Чапаївки голівка відлита разом з корпусом, у решти виробів – виконана шляхом клепаання кінців, а рот і очі нанесені за допомогою різця. Носили на обох руках. Середні розміри: діаметр – 6 см, діаметр перетину дроту – 0,4 см.

б) *коня*. Бронзовий браслет з круглого в перетині дроту походить з Світловодського комплексу. Кінці розімкнені, один обламаний, а другий має закінчення у вигляді голівки коня. Литий бронзовий браслет з круглого в перетині дроту, з розімкненими кінцями. Один відламаний, другий прикрашений голівкою коня. Різцем виконані довгі вуха, очі, ніздрі, хвіст покритий косими насічками. Перехід в корпус оформлений двома кільцевими валиками. Діаметр – 6 см, перетин – 0,2 см.

в) *інших тварин* (Личкове, гр.2, к.2, п.3). Виготовлений з бронзового круглого в перетині дроту. Кінці незімкнені, один трохи розклепаний і прикрашений гравірованим зображенням голови дракона (?) Діаметр браслета – 6 см, діаметр перетину дроту – 0,2–0,4 см.

Група II. Пластинчасті браслети

Відомо 2 екземпляри. Головна ознака – плоский корпус, виготовлений з пластини тонкого металу. Один браслет (Балківський комплекс) кільцеподібний, з незімкненими, трохи розширеними кінцями, орнаментованими двома рядами клиноподібних насічок. Діаметр – 5,5 см, ширина пластини – 0,5–0,6 см, товщина –

Рис. 7. Браслет з Соколової могили.

0,15 см. Від іншого (Маяки) збереглися лише фрагменти корпусу (з незімкненими кінцями?).

Група III. Браслети інших форм

Об'єднує унікальні вироби, які через складність конструкції неможливо включити в якусь з двох попередніх груп.

Виготовлені всі браслети з золота. Корпуси трьох виробів (Соколова Могила, Залевки) виготовлені зі спаяних сплюснених обручів. У браслетів з Соколової Могили (рис. 7) він складається з чотирьох золотих дротів – тоненьких псевдоперевитих в центрі і більш масивних по краях, з Залевок (рис. 8) – з двох гладких,

Рис. 8. Браслети зі скарбу біля с. Залевки Черкаської області.

Рис. 9. Наручний браслет з Ногайчинського кургану.

між якими розміщений третій псевдоперевитий (один браслет) та з трьох гладких сплюснених (другий браслет). Унікальним є корпус браслетів з Ногайчинського кургану (рис. 9). Він порожній, з сплющеною внутрішньою поверхнею, на зовнішніх краях напаяні два рифлені дроти. Між ними закріплені п'ятдесят три косо розміщених золотих дротиків з густо нанизаними на них перлинами. В центрі нижньої сторони і трохи нижче країв розташовані три низки скляних намистин, розділених золотими кілечками. Корпус браслетів з Петриків з круглого в перетині стрижня, обгорнутого опуклою стрічкою, витки якої розділені дротом з насічками. Витки розділені дротом з насічками (рис. 10).

Кінці оформлені по-різному. На браслетах з Петриків вони у вигляді голівок коней з зіщупленими вухами,

виділеними ніздрями та очима. Вуха, ніздрі та очі інкрустовані емаллю. Перехід корпусу до кінців оформлений пласкою стрічкою плетінки, як на гривні з Порогів. Кінці браслетів з Залевок розширені, прямокутні, розміщені ступінчасто. Унікальне оформлення кінців у браслетів з Ногайчинського кургану. В отвори порожнього корпусу вставлені і припаяні парні скульптурні композиції у вигляді Амура і Психеї. Композиція відрізняється тонкою роботою і художньою досконалістю.

Браслети з Петриків та Ногайчинського кургану мають замки, з Соколової Могили – щиток. Замки – на шарнірах, у вигляді овальних та прямокутної коробчастих ланок з вставками циркону та цитрину (Ногайчинський курган) або геммою (Петрики). Замки браслетів з Петриків по верхньому краю оточені пояском зерні. По краях його – дві пари петель для кріплення шарнірами до кілець на носах кінських голівок. Шарніри браслетів з Петриків та Соколової Могили мають роз'ємну застібку – шпеник на ланцюжку.

Хронологічно в сарматських пам'ятках Північного Причорномор'я браслети розподіляються нерівномірно. Найбільший відсоток знахідок таких прикрас припадає на середньосарматські часи. Для ранньо- та пізньосарматських пам'яток вони не є прикрасами, що часто зустрічаються в похованнях.

Ранньосарматський час. В нечисленних ранньосарматських похованнях знайдено лише три браслети. Це пара золотих багатовиткових екземплярів з Солонців та бронзовий браслет з орнаментованим розклепаним кінцем з Бабина. Багатовиткові браслети поширені в цей час головним чином в пам'ятках сіраків Прикубання¹. У Поволжжі та на Нижньому Доні вони нечисленні². Відомі такі вироби в похованнях II – I ст. до н.е. східного некрополю Неаполя Скіфського³. Там таки знайдені браслети, подібні до виробу з Бабина⁴.

Рис. 10. Браслет зі зруйнованого поховання біля с. Петрики Черкаської області.

Середньосарматський час. Браслети цього часу більш численні та різноманітні за типами. Поширеними були здебільшого прості бронзові дротяні вироби, круглі в перетині, рідше чотирьох-, шести- та восьмигранні, з незіткненими кінцями або з кінцями, які заходять один за одного. Найчастіше зустрічаються браслети з потовщеннями на кінцях або кінці яких оформлені у вигляді голівок тварин, зокрема зміїних або кінських. Чимало браслетів з геометрично оформленими у вигляді кульок, ромбів, трикутників кінцями. Дуже багато браслетів цього періоду мають аналогії. Зокрема, подібні середньосарматські вироби знайдено в Поволжжі, в пам'ятках сіраків Прикубання, в Усть-Альмінському могильнику та некрополі Неаполя Скіфського.

Привертають увагу золоті браслети з потовщеними кінцями (Пороги, Весняне, Цвітна, Михайлівка). Вони датуються досить обмеженим часом – кінцем I – початком II ст. н. е.⁵ Такі вироби відомі в синхронних багатих похованнях в Поволжі (Нікольський могильник, к.12⁶) та некрополі Тілля-Тепе. Золотий браслет такого типу з тамгами схеми царя Інісмея⁷ на кінцях зберігається в Британському музеї як такий, що походить з Керчі. За винятком одного бронзового виробу (Акермень II, к.6), браслети цього типу, як і перелічені їхні аналогії, знайдені в похованнях представників вищих верств сарматського суспільства. Цікаво, що в чоловічих похованнях (Пороги, Весняне, Цвітна, Нікольське, Акермень) знайдено один браслет на правиці (як його, очевидно, й носили). В жіночих похованнях в Михайлівці та некрополі Тілля-Тепе такі браслети (як ручні, так і ножні) завжди парні. На думку О.В. Симоненка, ці браслети були ознакою належності до певної соціальної верстви.

Багатовиткові браслети в цей час – рідкісні. Це два бронзових ручних браслети з Красного та ножні золоті з Ногайчинського кургану. Не виключено, що ці вироби збереглися у власників, переходячи з рук у руки, від ранньосарматського часу, коли вони були більш поширені.

В похованнях вищої еліти, які з'являються в Україні в середньосарматський час, знайдені унікальні коштовні браслети III групи. Їхню хронологію звичайно визначають за комплексами, в яких вони знайдені. Браслет з кінськими голівками з Петриків супроводжувався такими точними

хроноіндикаторами другої половини I – першої половини II ст. н.е., як бронзова патера типу Еггерс 155 та фрагмент прямокутного римського дзеркала цього часу⁸. Поховання в Соколовій Могилі датується I ст. н. е.⁹. Комплекс з Залевок (один з браслетів в якому має такий самий, що й у Соколовій Могилі, корпус) датується другою половиною I ст. н. е.¹⁰.

Дискусійним залишається питання про дату браслетів з Ногайчинського кургану. О.В. Симоненко датував комплекс кінцем I ст. н. е.¹¹. М.Ю. Трейстер, спираючись на дату аналогії скульптурним композиціям на цих браслетах з закордонних музейних колекцій (чаша з музею Пола Гетті), запропонував датувати ногайчинські вироби кінцем III – II ст. до н. е.¹². Проте О.В. Симоненко аргументовано довів хибність такого підходу до датування античних коштовностей з сарматських могил.

Пізньосарматський час. Для пізньосарматського періоду характерні круглодротяні браслети з незімкненими, тупими, потовщеними кінцями, або кінцями, що заходять один за одного. В цей час з'являються пластинчасті браслети, не відомі раніше. Хронологію цих виробів визначають пам'ятки, де вони були знайдені. Бронзові браслети з зав'язаними кінцями з могильника Дивізія, з потовщеними кінцями з Василівки, пластинчастий браслет з Маяків датуються кінцем II – першою половиною III ст. н. е. Більш пізні (друга половина III – початок IV ст. н.е.) вироби з Балків та могильника Кубей.

Знахідки браслетів у сарматських пам'ятках Північного Причорномор'я.

Донецька область

1. с. Шевченко Донецької області, курган 5, поховання 1¹³.

Запорізька область

1. Аккермень II, Запорізька область, могильник, курган 5¹⁴.
2. Аккермень II, Запорізька область, могильник, курган 6¹⁵.
3. Аккермень II, Запорізька область, могильник, курган VIII¹⁶.
4. Аккермень II, Запорізька область, могильник, курган 18¹⁷.
5. Аккермень II, Запорізька область, могильник, курган 19¹⁸.
6. с. Балки Запорізької області, курган 12, поховання¹⁹.
7. м. Запоріжжя Запорізької області, курган "Кічкас"²⁰.
8. с. Златопіль Запорізької області, курган 15, поховання²¹.
9. Мамай-гора Запорізької області, могильник, курган 84, поховання 4²².

Дніпропетровська область

10. с. Заплавка Дніпропетровської області, курган 1, поховання 7²³.
11. с. Личкове Дніпропетровської області, курган 2, поховання 3²⁴.
12. с. Личкове Дніпропетровської області, могильник, група 3, курган 10, поховання 10²⁵.
13. с. Усть-Кам'янка Дніпропетровської області, курган 5, поховання 1²⁶.
14. с. Усть-Кам'янка Дніпропетровської області, курган 6, поховання 2²⁷.
15. с. Усть-Кам'янка Дніпропетровської області, курган 31, поховання 1²⁸.
16. с. Усть-Кам'янка Дніпропетровської області, курган 49, поховання 1²⁹.
17. с. Усть-Кам'янка Дніпропетровської області, курган 69, поховання 1³⁰.

Черкаська область

18. с. Калантаєво Черкаської області, могильник, поховання 12³¹.
19. с. Калантаєво Черкаської області, могильник, поховання 18³².
20. с. Калантаєво Черкаської області, могильник, поховання 27³³.
21. с. Орловець Черкаської області, випадкова знахідка³⁴.
22. с. Петрики Черкаської області, випадкова знахідка³⁵.

Кіровоградська область

23. с. Ружичівка Кіровоградської області, випадкова знахідка³⁶.
24. м. Світловодськ Кіровоградської області, могильник, поховання 91³⁷.
25. с. Цветна Кіровоградської області, випадкова знахідка³⁸.

Херсонська область

26. с. Архангельська Слобода Херсонської області, курган 8, поховання 4³⁹.
27. с. Бабино Херсонської області⁴⁰.
28. с. Красне Херсонської області, курган 6, поховання 10⁴¹.
29. м. Скадовськ Херсонської області, курган 1, поховання 11⁴².
30. с. Солонци Херсонської області, випадкова знахідка⁴³.
31. с. Широка Балка Херсонської області, курган 2, поховання 11⁴⁴.
32. с. Широка Балка Херсонської області, курган 3, поховання 11⁴⁵.

АР Крим

33. с. Константинівка, АР Крим, випадкова знахідка⁴⁶.
34. Мамай-Оба, АР Крим, могильник, поховання 2⁴⁷.
35. с. Червоне, Крим, Ногайчинський курган⁴⁸.

Миколаївська область

36. с. Весняне Миколаївської області, курган 1, поховання 1⁴⁹.
37. с. Ковалівка Миколаївської області, курган Соколова могила⁵⁰.
38. с. Чапаївка Миколаївської області, курган 1, поховання 4⁵¹.

Одеська область

39. с. Василівка Одеської області, курган 27⁵².
40. Градешка, Одеська область, могильник, курган 26⁵³.
41. Дивізія, Одеська область, могильник, курган 6, поховання 3⁵⁴.
42. с. Маяки Одеської області, курган 3, поховання 6⁵⁵.
43. с. Михайлівка Одеської області, курган 3, поховання 3⁵⁶.
44. с. Холмське Одеської області, поховання 4⁵⁷.

Вінницька область

45. с. Пороги Вінницької області курган 1, поховання 1⁵⁸.

Республіка Молдова

46. с. Мокра, курган 1, поховання 10⁵⁹.
47. с. Подойма, курган 3, поховання 3⁶⁰.
48. с. Старі Дубосари, курган 1, поховання 9⁶¹.
49. Тараклія II, могильник, поховання 39⁶².
50. с. Щербака, курган 2, поховання 5⁶³.

Примітки

- ¹ Марченко И.И. Сираки Кубани. – Краснодар, 1996. – Рис.57;63;64;73.
- ² Ильюков Л.С., Власкин М.В. Сарматы междуречья Сала и Маныча. – Ростов-на-Дону, 1992. – С.116.
- ³ Сымонович Э.А. Население столицы позднескифского царства. – К.,1983. – С.48–50.
- ⁴ Там же. – С.153. – Табл.34,18,22,27.
- ⁵ Симоненко А.В., Лобай Б.И. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в 1 в. н.э. – К.,1991. – С.63.
- ⁶ Засецкая И.П. Савроматские и сарматские погребения Никольского могильника в Нижнем Поволжье // Тр. ГЭ. – Т.XX. – Л.,1979. – С.110, Рис.21.
- ⁷ Симоненко О.В., Лобай Б.И. Вказ. праця. – С.72.
- ⁸ Люценко Д.Е. Замечания о курганах Киевской губернии. // Труды III АС. – К., 1878. – С.202–203.
- ⁹ Ковпаненко Г.Т. Сарматское погребение 1 в.н.э. на Южном Буге. – К., 1986. – С.127.

- 10 Симоненко А.В. Могильник Днепрозаводстрой и сарматские памятники “восточной волны” в Северном Причерноморье // Нижневолжский археологический вестник. – Волгоград, 2000. – Вып.3. – С.137.
- 11 Симоненко А.В. Сарматы Таврии. – К., 1993. – С.117.
- 12 Трейстер М.Ю. Ювелирные украшения из Ногайчикского кургана // ВДИ. – 2000. – № 1. – С.201.
- 13 Шепко Л.Г. Позднесарматские курганы в степном Приазовье // СА. – 1987. – № 4. – С.163,рис.4,16.
- 14 Вязмітина М.І., Іллінська В.А., Покровська Є.Ф., Тереножкін О.І., Ковпаненко Г.Т. Кургани біля с.Ново-Пилипівки і радгоспу “Аккермень” // Археологічні пам'ятки УРСР. – Том 8. – 1960. – С. 71.
- 15 Там само. – С. 72.
- 16 Там само. – С.87.
- 17 Там само. – С. 78.
- 18 Там само. – С. 8
- 19 Симоненко А.В. Сарматы Таврии. – К., 1993. – С.92; Савовський І.П. Нові сарматські поховання на Запоріжжі // Археологія. – 1977. – № 23. – С. 65–68 .
- 20 Манцевич А.П. Находка в Запорожском кургане (к вопросу о Сибирской коллекции Петра I) // Скифо-сарматский звериный стиль в искусстве народов Евразии. – М., 1976. . – С.164–165, Рис. 1.
- 21 Симоненко А.В. Сарматы Таврии. – К., 1993. – С. 93.
- 22 Андрух С.И. Могильник Мамай-гора. – Запорожье, 2001. – кн.2. – С. 114.
- 23 Костенко В.И. Сарматы Самарско-орельского междуречья III в. до н.э. – 4 в. н.э. – Днепропетровск, 1986. – С. 16, таб. 18. 6.
- 24 Там само. – с. 22–23 .
- 25 Костенко В.И. Сарматское погребение с инталией из могильника у с. Подгородное // Древности Евразии в скифо-сарматское время. – М., 1984. – С. 24.
- 26 Махно Е.В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в с. Усть-Камяніці // Археологічні пам'ятки УРСР 9. – К., 1960. – С. 29.
- 27 Костенко В.И. Сарматы в Нижнем Поднепровье (По материалам Усть-Каменского могильника). – Днепропетровск, 1993. – С. 113.
- 28 Там само. – С. 27.
- 29 Там само. – С. 52, рис. 17.32.
- 30 Там само. – С. 75–79

- ³¹ Покровська Є.Ф., Ковпаненко Г.Т. Могильник біля с. Калантаєво // Археологія. – 1961. – т. XII. – С. 133.
- ³² Там само. – С. 135.
- ³³ Там само. – С. 137.
- ³⁴ ЛОИА — Ф. 77, Д № Р14 — С. 36–37.
- ³⁵ Люценко Д.Е. Замечания о курганах Киевской губернии // Труды археологического съезда 2. Приложение. – М., 1878. – С. 202, табл. XIV,1–2; Бобринский А. Курганы и случайные находки близ местечка Смелы. Дневник раскопок 1887–1889 гг. – СПб., 1894. – С. 134.
- ³⁶ ОАК за 1896 г. – С. 141–142.
- ³⁷ Бокий. Отчёт Кировоградского государственного педагогического института имени А.С. Пушкина о раскопках в г. Светловодске и пгт. Петрово в Кировоградской области в 1983 году. // НА ІА НАНУ 1983/175. – С.9–10, рис. 54,3.
- ³⁸ ОАК за 1896 г. – С.88.
- ³⁹ Симоненко А.В. Сарматы Таврии. – К., 1993. – С. 47.
- ⁴⁰ Смирнов К.Ф. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. – М., 1984. – С. 100.
- ⁴¹ Симоненко А.В. Сарматы Таврии. – К., 1993. – С. 59.
- ⁴² Там само. – С. 57.
- ⁴³ Былкова В.П. Комплекс сарматского времени из с. Солонцы Херсонской области // СА. – 1993. – № 1. – С. 164–168.
- ⁴⁴ Симоненко А.В. Сарматы Таврии. – К., 1993. – С.64
- ⁴⁵ Там само. – С. 66.
- ⁴⁶ Орлов К.К., Скорый С.А. Комплекс з бронзовим посудом з поховання в Центральному Криму // Археологія. – 1989. – № 2. – С. 63–73.
- ⁴⁷ Зубар В.М., Савеля О.Я. Новий сарматський могильник другої половини I-початку II ст. н.е. в Південно-Західному Криму // Археологія. – 1989. – № 2. – С. 80.
- ⁴⁸ Симоненко А.В. Сарматы Таврии. – К., 1993. – С. 72; Зайцев Ю.П., Мордвинцева В.И., “Ногайчинский” курган в степном Крыму // ВДИ. – 2003. – № 3. – С. 77, рис. 12, 8–9.
- ⁴⁹ Simonenko A.V. Eine sarmatische Bestattung von Südlichen Bug // Eurasia Antiqua. – 1997. – № 3. – S. 390–407.
- ⁵⁰ Ковпаненко Г.Т. Сарматское погребение I в. н.э. на Южном Буге. – К., 1986. – С. 28–30.

- 51 Simonenko A. V. Romische Importe in sarmatischen Denkmaler des nordlichen Schwarzmeergebietes // Romische Importe in sarmatischen und maiotischen Grabern zwischen Unterer Donau und Kuban (Archaeologie in Eurasien. Bd. 25). – Mainz, 2008. – S. 76.
- 52 Субботин Л.В., Дзиговский А.Н. Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья (препринт). – К., 1990. – Т. III Васильевка и Кубей. – С. 14; рис. 13.3.
- 53 Гудкова А.В., Редина Е.Ф. Сарматский могильник Градешка в низовьях Дуная // Старожитності Північного Причорномор'я і Криму. – 1999. – Вип. 7. – С. 180; рис. 3.14.
- 54 Субботин Л.В., Дзиговский А.Н. Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья (препринт). – К., 1990. – Т. II Курганные могильники Дивизийский и Белолесский. – С. 5, рис. 5,4.
- 55 Патокова Э.Ф., Дзиговский А.Н., Зиньковский К.В. Сарматские погребения Маякского могильника // Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье. – К., 1982. – С. 132.
- 56 Субботин Л.В., Дзиговский А.Н. Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья (препринт). – К., 1990. – Т. II Курганные могильники Дивизийский и Белолесский. – С. 21, рис. 16,9.
- 57 Гудкова А.В., Фокеев М.М. Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I – IV вв. н.э. – К., 1984. – С. 8, рис. 2.14,15.
- 58 Симоненко А.В., Лобай Б.И. Сарматы северо-западного Причерноморья в I в. н.э. (погребение знати у с. Пороги.). – К., 1991. – С. 6–7.
- 59 Щербакова Т.А., Кашуба М.Т. Сармато-аланские древности (Курганные захоронения близ с. Мокра). – Тирасполь, 1993. – Кат № 1.
- 60 Хахеу В.П., Бубулич В. Исследование курганов в каменском районе на левобережье Среднего Днестра // Северное Причерноморье: от энеолита к античности. – Тирасполь, 2002. – С. 121.
- 61 Гроссу В.И. Хронология памятников сарматской культуры Днестро-Прутского междуречья. – Кишинев, 1990. – С. 42, рис. 7. Б. 2–3.
- 62 Там само. – С. 52–53, рис. 10, 16.
- 63 Там само. – С. 65, рис. 20, Д.